

En oktants sidste rejse

Steno Museet modtog i sommeren 2003 en flot, gammel oktant som gave fra Århus Akademi. Den er for tiden udstillet i museets rotunde.

Denne oktants “kendte” historie går tilbage til 1930’erne, hvor den sandsynligvis blev indkøbt af Århus Akademi til brug i undervisningen. Den er dog ikke blevet brugt til dette formål de sidste 20-30 år, hvorfor den blev givet til museet.

Museet sætter pris på denne gave, da oktanten repræsenterer en vigtig metode til navigation på havene gennem et par hundrede år, indtil nyere og mere præcise metoder blev opfundet og taget i brug. Museet havde ikke i forvejen en oktant.

Gid den kunne tale
Oktanten er lavet længe før 1930 – men hvor længe? Hvad ser man på for at finde ud af det?

Der er forskellige muligheder, man kan tage i brug, når man vil datere en genstand, der ikke har en overleveret historie eller sammenhæng.

Man kan se på formen og materialet såvel som stempler, mestermærker og eventuelt forhandlermærke. Når det drejer sig om finere instrumenter, er man ofte så heldig, at alle disse afkodningsmuligheder er til stede. Dette er netop tilfældet med museets nye oktant.

Oktantens to ben og cirkelbue har en T-formet afstiver i midten. I de ældste oktanter fra slutningen af 1700-tallet er overliggeren i T’et konvekks, men i dette tilfælde er den ret som i de senere oktanter. Dvs. at formen tyder på, at oktanten hører til en yngre form, som sædvanligvis ses efter 1820’erne. Materialet er ibenholt og elfenben. Det er gode og hårde materialer, som dog senere afløses af messing og stål. Dette tyder på, at instrumentet hører til i 1800-tallet.

Fremstillet i London

Det vigtigste er dog, at oktanten er forsynet med mestermærke. På T-stykkets overligger er indgraveret: *Spencer, Browning & Co, London*. Firmaet blev grundlagt i 1784 af tre elever af

Hvordan ender et instrument på museet?

Hvor kommer genstandene fra, hvad har de været brugt til og hvor gamle er de? Det er nogle af de spørgsmål, vi prøver at få besvaret, når der bliver indleveret genstande til museet.

Steno Museet modtager løbende donationer fra både offentlige institutioner og private givere. Genstande, der skal indgå i museets samlinger, skal have relevans for museets formidling og forskning og emnemæssigt være inden for museets ansvarsområder, som dækker den naturvidenskabelige og den medicinske forskning og udøvelse.

Opfylder genstandene disse krav, og er der tilmed knyttet en god historie til dem, får genstandene “liv” og kan bruges som repræsentanter for “gamle” dages muligheder og livsformer og dermed bidrage til vores historie.

Richard Rust, som var instrumentmager i London i anden halvdel af 1700-tallet. De tre nye instrumentmagerne markedsførte deres firma under signaturen *Spencer, Browning and Rust*. Firmaet eksisterede under dette navn indtil 1840, hvor Rust-navnet udgår på grund af dødsfald, og firmaet fortsætter under navnet *Spencer, Browning & Co* indtil 1862. Oktanten må altså være fremstillet i perioden 1840-1862.

På gradskalaen af elfenben står indgraveret initialerne SBR. Disse initialer er en forkortelse for det omtalte firma, og de blev benyttet næsten helt fra firmaets grundlæggelse og indtil 1882, dvs. længe efter at firmaet ophørte med at eksistere under dette navn.

Firmaet fremstillede også måleskalaer, påført disse initialer til andre instrumentmagerfirmaer, og initialerne var derfor en garanti for kvalitet og ægthed, men de bringer os ikke nærmere et fabrikationstidspunkt.

Solgt i København

Oktanten ligger i sin originale trekantede trækasse med den danske forhandlers mærkat klistret på indersiden af låget.

Oktant fremstillet af *Spencer, Browning & Co* ca. 1860, Steno Museet. (Foto: Thorbjørn Kristensen)

H.E. Holst forhandlede kronometre og ure i København fra 1856. Af vejviseren kan man se, at han flyttede flere gange. Indtil 1863 har han endnu ikke boet på den adresse, der er anført på mærkaten. Museet har endnu ikke haft lejlighed til at se de følgende vejvisere igennem. Da oktanten ifølge signaturen sandsynligvis ikke er fremstillet senere end 1862, tyder det på, at der er gået et par år,

inden den er blevet solgt af forhandleren.

Hvor har oktanten været?

Hvilket skib og hvilke have den efterfølgende har besejlet, ville det være vældig interessant at vide. Men indtil videre må vi nøjes med at glæde os over instrumentet og fantasere os til, at det måske kan have været vidne til slaget ved Helgoland i 1864.

Visitkort fra 1783, der viser Richard Rust med en oktant.

I Hemming Andersens *Historic Scientific Instruments in Denmark* fra 1995 er opregnet de mange oktanter, der stadig er bevaret rundt omkring i Danmark. Deraf fremgår, at kun én anden oktant har præcis det samme mestermærke som oktanten fra Århus Akademi.

Hvis nogen læser kan komme med yderligere oplysninger om oktantens skæbne fra fabrikationen til den ender i Århus, eller f.eks. har oplevet den i brug på akademiet, vil museet være meget interesseret i at kunne tilføje denne viden om instrumentet. *ht*

Hvad er en oktant?

En oktant er et navigationsinstrument ligesom en sekstant. Den bruges til at måle f.eks. solens eller en stjernes højde på himlen, det vil sige vinklen mellem horisonten og det pågældende himmellegeme. Denne vinkel gør det muligt at beregne, hvilken breddegrad, man befinder sig på.

De første mange år blev oktanter fremstillet af ibenholt med indlagt elfenben, deraf kælenavnet "kødbenet", og med de bevægelige dele af messing.

Oktanten har fået sit navn, fordi dens vinkelbue udgør $\frac{1}{8}$ af en cirkel, altså 45° . Ved hjælp af to små spejle kan dens måleområde dog fordobles til 90° , som er vinklen mellem horisonten og zenit. En oktant kan således måle ethvert synligt himmellegemes højde over horisonten.

Oktanter og senere sekstanter var almindeligt brugte instrumenter til navigation fra omkring 1750 til 1950.